

KAPITTEL 7

SMÅBYENS FLANØRER

Gry Cathrin Brandser

Innledning

Facebook har gitt oss anledning til å delta i felles erindring av steder som en gang var del av vår barndom. I strømmen av bilder og beretninger på «mim-resider» deles minner om byen – de snirklete sidegatene, de nedlagte kaféene, snackbaren på hjørnet og den store kranen på kaia som vinterstormen tok. Slike «mimresider» kan neppe reduseres til nostalgi, men kan snarere betraktes som genuine forsøk på å gjenerobre tapte erfaringer fra steder som har vært gjenstand for store endringer. Langt på vei fungerer erindringene som påminnelser om sanselige erfaringer av stedets materielle gjenstander – *bygninger, veikryss og monumenter* – som vi en gang sto i et gjensidighetsforhold til. Ikke sjelden betones det unike eller særegne ved tingene som har forsvunnet, eller som er i ferd med å forsvinne. Inntrykkene som formidles over, er hentet fra en Facebook-side forbeholdt medlemmer som opplevde barndommen i Mo i Rana på 50-, 60- og 70-tallet. Blant minnene som deles, er navn på «glemte» gater, byrom eller byggverk, deriblant av musikkpaviljongen fra 1904 som en gang tronet på byens torg.

Etableringen av Norsk Jernverk i 1946 var ledd i en storstilt, statlig industrisatsning i Nord-Norge etter andre verdenskrig. Over en relativt kort periode ble det lille tettstedet Mo i Rana forvandlet fra et beskjedent ladested til en pulserende industriell småby. Med utgangspunkt i Walter Benjamins

Torgpaviljongen, Mo i Rana. Foto: Mittet & co. AS

refleksjoner om sanseerfaringen og de materielle tingenes betydning for vår sosiale tilhørighet vil dette kapittelet rette fokus mot virkningene av industrialiseringen på befolkningens livsbetingelser og måter å erfare på. Benjamins utgangspunkt er at menneskets forhold til verden er kjennetegnet av vår evne til å etterligne eller re-presentere, altså vår bruk av den mimetiske evnen.¹ Denne evnen impliserer et sanselig forhold til tingene og verden omkring oss. Den mimetiske evnen har, ifølge Benjamin, til alle tider gjort oss i stand til å «lese» verden, men den har blitt svekket på grunn av teknologiens påvirkninger. Hans anliggende er å gjenerobre en genuin erfaring ('Erfahrung') som han mener fortrenkes av «opplevelsen» ('Erlebnis').²

1 Benjamin (1933/1986). For utdyping, se Andersen (2017). Walter Benjamin tilhørte Frankfurterskolen, men hans filosofi kan ikke utvetydig plasseres i en bestemt skole eller teoretisk posisjon. I filosofien, som formidles i et litterært og billedlig språk, ligger det snarere en vilje til å utvide rammene for erkjennelse med utgangspunkt en ny teori om erfaring. Benjamin levde og virket som essayist og litteraturkritiker under den turbulente Weimarrepublikken og begikk selvmord på flukt fra naziregimet i 1940. Hans mange studier av storbyer utgjør et sentralt element i hans refleksjoner over erfaringens vilkår i det moderne samfunnet.

2 Benjamin (1991) skiller mellom erfaring og opplevelse. Genuin eller sann erfaring er hendelser som har etterlatt seg spor i hukommelsen. Opplevelser viser, slik Bale (1998) beskriver det, til erfaringer som er bevisste og resultat av «sjokk» eller overstimulering, spesielt fra synssansen.

I denne gjenerobringen spiller «flanøren» en nøkkelrolle. Spørsmålet som stilles, er om småbyer har sine flanører, og om sosiale medier har åpnet for en revitalisering av ennå ubrukte sider av den mimetiske evnen. Det empiriske grunnlaget er tekst og fotografier hentet fra Facebook-siden for medlemmer som vokste opp i Mo i Rana på 50-, 60- og 70-tallet.³ I tillegg er det innhentet personlige beretninger gjennom intervjuer med personer som vokste opp i denne tidsperioden. Framstillinger av den historiske bakgrunnen er hentet fra tidligere forskning, hovedsakelig fra Slottemo (2007). Før relevansen av Benjamins «flanør» presenteres, innledes kapittelet med noen refleksjoner over «småbyens» plass i den klassiske sosiologiens analyser av det moderne industrisamfunnet.

Småbyen i sosiologien

Samfunnsforskere har siden 1800-tallet vært opptatt av de sosiale virkningene av urbaniseringen og den urbane livsstilen (Lin mfl. 2012). Kjente begrepspar, som Ferdinand Tönnies' (1887) *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*, har sitt empiriske opphav i det industrielle «hamskiftet» mot slutten av 1800-tallet, men har senere blitt abstrahert til idealtyper som samtidens sosiologer benytter som redskaper i analyser av sosiale relasjoner. Et tilsvarende skille finnes hos Émile Durkheim (1893), som hevder at «limet» i tradisjonelle bondesamfunn er «lagånd» – en mekanisk solidaritet – mens moderne og funksjonelt differensierte bysamfunn blir holdt sammen av en gjensidig avhengighet mellom grupper med spesialiserte oppgaver – en organisk solidaritet. Langt mer samtidige sosiologiske analyser følger omtrent samme «mal», som for eksempel Robert Putnams (1995) innflytelsesrike *Bowling Alone*, hvor det hevdes at landsbybefolkningens sosiale engasjement og vilje til frivillighet er blitt erstattet av byens individualisme og politiske apati. Det er ytterst få henvisninger til den industrialiserte

3 Facebook-gruppen definerer seg som offentlig, og alle sitater er hentet fra siden med mindre det henvises til personlig beretning fra intervju i teksten. Innhenting av data fra nettbaserte digitale kilder krever allikevel spesielle forskningsetiske vurderinger (Tjønndal og Fylling, 2021). Med utgangspunkt i det NESH (2019) kaller *forventet offentlighet*, har jeg foretatt en vurdering av om deltakerne på nettsiden er innforstått med at det de ytrer seg på nettet om, er offentlig informasjon – altså informasjon som kan brukes til forskerformål. Til tross for at Facebook-gruppen definerer seg som offentlig, kan den oppfattes som privat i den forstand at tilgangen er regulert; en må henvende seg til en administrator for å delta. Ettersom Facebook-siden av noen medlemmer kan oppfattes som privat, har jeg unnlatt å gjengi sitater fra innlegg som kan tilbakeføres til enkeltpersoner.

småbyen i den «klassiske» sosiologiske litteraturen om industrialiseringens endrede livsbetingelser. Det er i hovedsak storbyen – den moderne metropolen – som er referanseramme bak forklaringer av fellesskapets forvitring – tapet av sosial kapital – eller i analyser av nyere og alternative former for sosial samhandling (Nisbet 1966). Storbyen har ikke bare vært et sentralt studieobjekt, men har langt på vei fungert som metaforisk redskap i den sosiologiske begrepsutviklingen (Featherstone 1998). Skrekkscenarier om urbaniseringens virkninger i form av fragmentering, fremmedgjøring og tapte fellesskap har på den ene siden formidlet et bilde av storbyen som leder tanken i retning av Babylon – et heterogent mangfold uten fellesskap. På den andre siden har (samtidens) idealisering av storbyen som et konglomerat av «kulturarenaer» – en (metro)polis – formidlet et bilde av storbyen som peker i retning av det greskantikke *polis* hvor den «kreative klassen» kan mingle, dingle (med vinglasset) og diskutere (for eksempel Habermas 1989, Williams 1973, Florida 2002). I denne dikotomien blir den industrialiserte «småbyen» enten oversett eller betraktet som en underlig hybrid som verken er ordentlig by eller ordentlig bygd. Unntaket fra regelen er Georg Simmel (1903), som i langt mindre sentimentale studier av forholdet mellom by og land også har spredte referanser til småbyen. Det som gjør Georg Simmels og Walter Benjamins analyser av storbyen relevante – også for den industrialiserte småbyen – er deres undersøkelser av urbaniseringen og de endrede livsbetingelsenes virkninger på enkeltmenneskets adferdsmønstre og sanseerfaringer. I dette «mikrologiske» perspektivet tjener småbyen som en interessant overgangsfigur.

Jernverksbyen

Det finnes etter hvert mye litteratur om de industrielle småbyene i Norge, både journalistiske beretninger, sosiologiske analyser og historiske granskinger av hendelser i sammensatte årsakskjeder. Dette er også tilfellet for «jernverksbyen» Mo i Rana og dens rolle i det norske industrieventyret – og i arbeiderbevegelsenes drøm om det klasseløse samfunn (Kokkvoll 1982; Olstad 2002; Slottemo 2007). Blant disse bidragene er historier om den politisk turbulente forhistorien bak stortingsvedtaket i 1946 om etableringen av Norsk Jernverk og kulturhistoriske analyser av virkningene av

industrireisningen, hvor kjønnsroller og klasseskiller er blant tematikkene.⁴ Det synes å være bred enighet om at den industrielle småbyen Mo i Rana var et framskrittets flaggskip i etterkrigstidens utvikling av norsk industri og velferdssamfunn. Tidligere kommunale planer om å forvandle det beskjedne ladestedet til en framtidig «mønsterby» med hagebyarkitektur og næringsdrift fra etablerte handels- og håndverkstradisjoner (i.e. båtbygging) ble også kullkastet av det enstemmige og «flerfunksjonelle» stortingsvedtaket 10. juni 1946 om opprettelsen av Norsk Jernverk. Målet var å utnytte norsk jernmalm i stålproduksjon, «få hele folket i arbeid» og å motvirke flyttestrømmene sørover. Stedet ble et trekkplaster for landsdelens «fiskerbefolkning» og bidro til at folketallet over en periode på 20 år ble tredoblet fra cirka 8000 til vel 26 000 (Slottemo 2007: 283; Berg 1965). I raskt tempo ble småkjøpmenn og fiskere omskolert til forskalingsnekkere, betongarbeidere og murerhåndlangere. Den ukontrollerte befolkningsveksten skapte et prekært behov for boliger og kritisk infrastruktur. I perioden 1949 til 1955 førte Jernverket opp 504 arbeider- og funksjonærboliger etter en klassesdelt formel: direktørene i villaer øverst i byen, sivilingeniører i eneboliger, formenn og funksjonærer i rekkehus og arbeidere i blokker.⁵ Etter nye reguleringsplaner ble det opparbeidet boligkvarter med vann, kloakk og asfaltering, og et sykehus ble bygd. Fra Jernverket strømmet det også elektrisitet og drikkevann til Mo i Rana, og handelsfamilien L.A. Meyer omdirigerte «skipsekspedisjonen» fra Moholmen til det nye sentrumsområdet og åpnet et toppmoderne varemagasin i 1954. I etterkant fulgte staten og kommunen

4 Slottemo (2007, 2009, 2010), Gøthe (1994), Maurseth mfl. (2003), Rustad (2009), Daling (1995), Kvande (1997), Børresen (1995), Linne Eriksen (1970), Øyen (1958). Det foreligger også mange beretninger fra eldre tid, for eksempel Grotnes (1975), og fra jernverkstiden i andre kilder, deriblant i årbøker for Rana utgitt av Rana Museum og Rana Historielag og hos Jacobsen (1989). Det er også laget en kortfilm om byplanutviklingen etter krigen (regi: Knut Midtun): <https://tv.nrk.no/program/FOLA65008665/byplanlegging-i-norden-her-skal-byen-ligge>

5 Maurseth (2003) viser til at de sosiale forskjellene i jernverkhierarkiet gjenspeilet seg i bomiljøene. Direktører og avdelingsledere i villaer øverst i byen (Mjølan), sivilingeniører i eneboliger på St. Hanshaugen, formenn og funksjonærer i rekkehus (bl.a. Stormyra) og arbeidere i blokker (bl.a. Sentrumskvartal 48 og «Stjerneblokkene» på Langmoheia). I tillegg bygget jernverket flere hybelhus og Moelven-brakker. Linne-Eriksen (1970, s. 63–64) gir en detaljert beskrivelse av jernverkets tredelte boligpolitikk i perioden fra 1949. Innledningsvis ble det bygget 66 blokkleiligheter og 14 tomannsboliger på Stormyra og 12 eneboliger på St. Hanshaugen. Neste trinn mellom 1951–1954 var Stjerneblokkene – et borettslag nær jernverket, med 162 leiligheter – og Langmoheia borettslag, som var rekkehus med 76 leiligheter. Etter hvert ble også blokkene, kjent som kvartal 48 bestående av 136 leiligheter, oppført.

L. A. Meyer Varehus. Foto: Teigens fotoatelier

opp med moderne skolebygg i 1959 og et multifunksjonelt rådhus i 1964. En moderne industriell småby ble født.

En by er ikke utelukkende et geografisk sted eller en serie med institusjoner, men en heterogen struktur av former som til sammen utgjør det Ellefsen (2013) kaller en særskilt byromsgrammatikk. Slik sett handler historien om Mo i Rana ikke bare om demografi, hendelser eller handlingsforløp, men også om befolkningens omgang med – og sanselige erfaringer av – materielle gjenstander og arkitektoniske former. Endrede livsbetingelser (teknologiske, demografiske, arkitektoniske) forårsaker også endringer i levesett og adferdsmønstre overfor disse betingelsene. Reguleringsplaner og infrastrukturelle endringer tilpasset Jernverkets behov medførte omlegging av gateløp, sanering av eldre bebyggelse, endringer i eksisterende bygningsmasse og interaksjonsmønstre og ny arkitektur, som alle hadde konsekvenser for «førligheten» og påvirket hvordan byen ble persipert eller sanselig erfart. Gjenstander fra fortiden som har overlevd de mange «byfornyelsene», er å betrakte som minnespor fra sedimenterte lag av endringer som har avleiret seg i en by over lengre tid. Det er i tydningen av slike spor at småbyens flanører spiller en nøkkelrolle.

Flanøren

Georg Simmel og Walter Benjamin var tidlig ute med kritiske refleksjoner om virkningene av industrisamfunnet og urbaniseringen på menneskets livsbetingelser. Hos Simmel er det de psykologiske virkningene av pengeøkonomien og den urbane anonymiteten som blir gransket under den mikrososiologiske lupen. Hos Benjamin er det virkningen av reproduksjonsteknologien og storbyens flyktighet på vårt sansemessige – mimetiske – forhold til verden som er gjenstand for kritisk refleksjon. Hos begge er «storbymennesket» et omdreiningspunkt i analysene av samtidens tendenser – for Simmel en *blasé*, for Benjamin en *flaneur*. I essayet «The Metropolis and Mental Life» fra 1903 drøfter Simmel hvordan storbyens overveldende mengde av stimuli påvirker enkeltindividets psyke og adferd (Lin mfl. 2012). Mens småbylivet for Simmel er kjennetegnet av en langsam livsrytme, møter mennesket i den moderne metropolen en sammenhengende strøm av sanseinntrykk. For å beskytte seg mot sanseinntrykkene bygger storbymennesket opp ulike forsvarsmekanismer, enten ved å opptre avmålt høflig – holde en saklig, upersonlig omgangstone – eller ved ta på seg en blasert *attityde* – virke uanfektet av sanseinntrykkene. Konsekvensen er en tilbaketrekning fra og en likegyldighet overfor den materielle virkelighet og en reservert holdning til andre mennesker i den nære omverdenen. I essayet «Kunstverket i tidsalderen for dets tekniske reproduserbarhet» drøfter Benjamin hvordan reproduksjonsteknologien (fotografi, film) har forandret menneskets livsbetingelser og forårsaket en endring i menneskets adferdsmønster overfor disse livsbetingelsene.⁶ De nye teknikkene har ikke bare overflødiggjort sentrale områder innen kunsten (f.eks. portrett- og landskapsmaleriet), men har også muliggjort masseprodusert reklame og skapt nye vaner hos publikum, det Benjamin (1936/2014) kaller et «stimuleringsbehov». I møte med det moderne varesamfunnets overflod av tilbud, reklamens endeløse gjentakelser og de ansiktsløse menneskemassene fylles individet med angst. For å beskytte seg mot inntrykkene utvikler storbymennesket et skjold av selvpåført kjedsomhet (*ennui*) og blaserthet – emosjonell apati eller livslede (*spleen*).

Den empiriske bakgrunnen for Benjamins refleksjoner er storbyen Paris på 1800-tallet og da særlig den symboltunge diktningen til Charles Baudelaire –

6 Essayet finnes i flere versjoner. I kapittelet vises det til den norske utgaven (andre og tredje versjon), publisert i Linneberg og Sunde (2014): *Walter Benjamin. Skrifter i utvalg I*.

modernitetens dikter framfor noen.⁷ Særlig relevant i denne sammenhengen er Benjamins antagelse om at reproduksjonsteknologien har endret vilkårene for erfaring. Et sentralt element i disse refleksjonene er begrepet «aura». «Aura» viser til en fascinasjon, ærefrykt eller respekt i møte med gjenstander vi opplever som unike, og beskrives av Benjamin (1936/2014: 257) som «et særegent spinn av rom og tid: en unik tilsynekomst av noe fjernt, så nært det enn kan komme». Det er den mening vi legger i gjenstanden, det inntrykk av egenverdi eller autentisitet som gjenstanden gir oss, som utgjør dens aura. Aura uttrykker med andre ord det gjensidige forholdet mellom mennesket og de materielle tingene som Benjamin forbinder med det mimetiske evnen (Andersen 2017: 76). Moderne reproduksjonsteknikker har det til felles at «de bringer tingene nærmere» og frarøver dermed tingene deres aura eller unike karakter (Benjamin 1936/2014: 258). Tingene lar seg også teknisk manipulere – og mangfoldiggjøre og bli til «salgsvarer». Med tapet av aura forandres også menneskets forhold til tingene på en gjennomgripende måte. Ting mister sin fjernhet – som noe unikt, uangripelig og annerledes. Som motsats til Simmels resignasjon viser Benjamin til den estetiske erfaringen – sanseerfaringen – som en mulighet til å gjenerobre en genuin erfaring. I hans tolkningsunivers er «flanøren» en av flere tankefigurer som leder oss inn i labyrinten av hans filosofiske forsøk på gjenerobring av en genuin erfaring – og dermed også menneskets tilhørighet til verden (Reinton 2017).⁸

«Flanør» er betegnelsen for en sosial type, særlig kjent gjennom Benjamins arbeider om storbyen Paris. Begrepet «flanør» viser til en gående betrakter,

7 Charles Baudelaire er særlig kjent for essayet «Kunsten og det moderne liv» fra 1859, hvor det flyktige og forbigående betones som et vesenstrekk ved det moderne. Baudelaire gir (i diktsamlingen *Les fleurs du mal*), med Paris som motiv, et usminket bilde av storbyens – og det moderne varesamfunnets – kontraster. Flere av diktene ble anklaget for å være sedelighetskrenkende og ble forbudte (jf. Buvik 1996). Paris inntar en særegen rolle på 1800-tallet. Som en respons på industrialiseringen ble byen på slutten av 1800-tallet (under det andre keiserdømmet) gjenstand for en storstilt byfornyelse etter ønske fra Napoleon III og under ledelse av byplanlegger baron Georges-Eugène von Haussmann. Prosjektet var å omforme Paris til en moderne hovedstad gjennom etablering av et korsformet system av brede boulevarder, omtalt som *la grande croisée de Paris*, med tilhørende parker, torg og sentrale monumenter. For å gi plass til boulevarder, varemagasiner og boligkomplekser tilpasset det nye handelsborgerskapets behov ble gateløp lagt om, middelalderbebyggelse sanert og hele boligkvartaler revet, jf. Bergdoll (2000), Akkerman (2020). Benjamin tar utgangspunkt i de parisiske *passager* (glassoverbygde handlegater) som var en del av 1800-tallets Paris, og som var flanørens arena.

8 Reinton (2017) viser til at Benjamin også opererer med andre tankefigurer, deriblant *barnet*, som forvandler og fornyer restene i leken, og *samleren*, som i protest mot forbrukersamfunnets overflod henter inn gjenstander som er utdaterte eller har mistet sin tilknytning til menneskelig praksis, i samlinger slik at de får ny betydning.

en elegant dagdriver eller bemidlet dandy som slentrer gjennom byens gater. Begrepet har etymologiske opphav i det norrøne verbet «flava», som betyr å vandre målløst omkring. Figuren ble introdusert av Benjamin i *Enveiskjørt gate* fra 1928, men opptrer i flere av hans tekster og er kanskje mest kjent fra det posthume *Passasjeverket*. *Enveiskjørt gate* er i denne sammenhengen mest relevant. Boken består av korte prosatekster, tilsynelatende vilkårlig sammensatt, med undertitler som inviterer leseren til å flanere, altså slentre, gjennom en bygate. Her finner vi undertitler som «Bensinstasjonen», «Byggeplass», «Optiker», «Antikviteter», «Forsiktig – trinn!», «Flagg – på halv stang» og «Krigermonument». Det organiserende prinsippet bak leserens flanering er byens typiske «tegn»: forretninger, hus, navneskilt og plakater som kan dukke opp langs en bygate. I likhet med andre av Benjamins verker inneholder også denne boken flere lag av mening. Den kan leses som et kunstnerisk eksperiment inspirert av dadaismens surrealistiske sammensetning av tekstfragmenter i montasjer (jf. Foster mfl. 2016). Tekstens «uryddige» form kan også tolkes som forsøk på å la et erfaringsnært bilde av byens romlige dynamikk komme til syne som alternativ til den «urbane rasjonalismen» som ligger til grunn for byplanleggeres prinsipper om akser og rektangulære gatenett (Akkerman 2020). Det sentrale spørsmålet er hvilket erkjennelsespotensial som ligger i flanørens målløse vandring.

Et kjennetegn ved flanøren er at han beveger seg langsomt og dermed bryter med industrisamfunnets målrettethet og hurtige tempo. Fordi flanøren beveger seg langsomt, legger han merke til detaljer og spor av fortiden som er avleiret i materielle gjenstander som andre haster forbi. Ved å vandre målløst omkring er flanøren sansemessig mer åpen og tilgjengelig for tingene og kan gruble over tingenes tilblivelse og egenart. Byen forvandles til en labyrint av tegn som flanøren kan undre seg over eller forsøke å tyde, noe også *Enveiskjørt gate* viser. Tekstsamlingen er organisert på en slik måte at den tvinger leseren til å ha den type oppmerksomhet og sanselige forhold til omgivelsene som nettopp kjennetegner flanøren. Gjennom langsomheten og måten flanøren «leser» og gir mening til tingene på, utfordrer han samtidig den moderne orden av nytte, plan og mål og lar vårt gjensidighetsforhold til tingene, som varesamfunnet har redusert til rester eller avfall, komme til syne. Gjenstandene blir til tegn hvor liv fra andre tider er innskrevet og kan vekkes til live gjennom minnet. I likhet med de glimt av erindringer som prosatekstene i *Enveiskjørt gate* maner fram hos leseren, består også Facebook-siden av en kjede av tegn hvor historisk spesifikke erfaringer er innkapslet og kan tydes av medlemmene.

Erindringer om jernverksbyen

Facebook-siden inviterer medlemmene til å dele tekst og bilder, holde seg oppdaterte og å motta tilbakemeldinger i form av kommentarer eller *likes*. Innleggene består av en blanding av anekdoter, fotografier og idiosynkratiske betraktninger om gater, hus, butikker, gjenstander, feiringer og fritidssysler. Kilden til minnene som frammanes, er hovedsakelig hverdagslivet og har rot i opplevelser i byen og anvendelser av byrommene. Av kommentarene å dømme kaller innleggene fram minner om konkrete hendelser, men bidrar også til å utløse ufrivillige minner hvor følelser, kroppslige fornemmelser og sanseintrykk fra gater, butikker eller gjenstander tilsynelatende kommer tilbake. I det følgende vil jeg gjengi noen hendelser og gjenstander som har satt spor i minnet hos medlemmene, deretter vil jeg reflektere over hva disse minnene kan fortelle oss om industrialiseringens virkninger på befolkningens livsbetingelser og måter å erfare på.

Forside-bilde til Facebook-siden. Motiv: Moholmen, Mo i Rana. Foto: Harald Steinsland

«Det var unger overalt»

Den formidable befolkningsveksten satte sine spor. Innflytterne i vekstperioden var hovedsakelig par i etableringsfasen, noe som resulterte i et høyt barneantall i lokalsamfunnet. Klassebilder av jenter med store sløyfer i håret og gutter med sommerklipp og bukseseler vekker umiddelbar gjenkjennelse hos mange, men klassebildene bidrar også til refleksjoner om en hverdag hvor «det va masse onga, og de fleste hadde det ganske likt». En av mine informanter forteller at det på Mo folkeskole var åtte parallellklasser da hun startet i første klasse i 1952, og hun husker 17. mai som «en fantastisk dag»

på grunn av «det veldig lange 17. mai-toget». De store barnekullene skapte utfordringer for distriktskommunene Mo og Nord-Rana. De eksisterende skolebyggene var nedslitte og dårlige egnede, og det måtte tas i bruk provisoriske løsninger, blant annet undervisning i tyskerbrakkene. Blant innleggene deles inntrykk fra skolehverdagen i brakkene som fikk tilnavnene Gorkij og Leningrad etter de sovjetiske krigsfangene som oppholdt seg der etter krigen. Forholdene beskrives som kummerlige; brakkene var kalde, og det var hyppige vannlekkasjer, noe som resulterte i at pultene kunne fryse fast i gulvet. I 1951 vedtok kommunen en tiårsplan for restaurering og nybygg av skoler og en utvidelse av skoletilbudet fra syvårig obligatorisk skole til Mo kommunale høgre allmennskole, senere Rana gymnas (Slottemo 2007).⁹ Da Mo folkeskole (etter flere byggetrinn) sto helt ferdig i 1959, rommet den 1400 elever og var landets største folkeskole. Fotografier av det monumentale skolebygget vekker minner om dramatiske episoder i klasserommet, «sangleker i uværsskuret» og «bassespill i friminuttene», men maner også fram «bilder» fra hukommelsen om «køen foran drikkefontenen midt i skolegården» og «den skumle kopien av Picassos *Guernica* som hang i inngangspartiet». Tett befolkede konfirmasjonsbilder fra 1965 blir vittig kommentert med «du verden som vi yngla i 1950».

«Alt fant vi på sjøl»

På 1950-tallet var det rasjonering på biler, og de fleste måtte gå, uansett vær eller vind – også når «temperaturen krøp ned mot minus 20 og vi fikk istapper i håret». Det var trangt om saligheten i de små leilighetene: Fedrene måtte sove mellom sprengskiftene, og mødrene var travelt opptatt med klesvask, matlaging, strikking og syng. Sengetøyet måtte være hvitt, og nåde den som våget seg ned i vaskekjelleren uten lov. Lek var noe som alltid foregikk ute. Noen husker «leken i gata med boksen går», «kanonball», «klink og spill med mynt». Andre deler fotografier av reimskøyter og minnes kalde dager på den islagte idrettsbanen – på Mobekken eller Lomtjønna – da «vi satt i snøskavlan og reima på [oss] skøytene med iskalde fingre». Fram fra glemselen vekkes minner til live om «leirplasser» langs stien fra Langmoheia til Sagbakken,

9 Slottemo (2007, s. 303–304) viser til skolestyrets vedtak i 1951 om nybygg og restaurering av kommunens skoler. Det var flere byggetrinn. Allerede i 1952 sto første blokk av den nye folkeskolen ferdig, deretter fulgte andre trinn i 1954 og siste trinn i 1959.

tumleplasser ved den gamle brannstasjonen, «leting etter kobber i tyskerbrakkene utenfor jernbanen», «fisking fra Meyer-kaia» eller «bading i fjæra». Om vinteren ble venner samlet for å lage hoppbakke, ake eller gå skiturer, om sommeren ble det ryddet plass mellom grushaugene og materialstablene til noe som lignet på en fotballbane. Ettertensomt forklarer en: «Vi hadde ingenting å hjelpe oss med, alt fant vi på sjøl», og det var trygt fordi «de store passa alltid på de små».

Blokkongan gikk også på ski. Utenfor Stjerneveien 2, Langmoheia borettslag, ca. 1958.
Foto: Aud Hansen

I Selforslia var det flomlys og skitrekk, og i Fageråsen var det stor hoppbakke hvor det også ble arrangert storslagent norgesmesterskap med Grini og Wirkola. Hit dro nabolagets unger for å bygge hytte, hoppe på ski eller plukke blåbær til kveldsmaten. Hver kveld klokka 20 ringte kirkeklokka og meldte fra om at det var på tide å komme seg hjem. Fram fra glemselen dukker det plutselig fram minner om råkjøring med rattkjelken Tarzan eller «Apache-sykler med gearvelger og speedometer» som forvandlet smågutter til «konge i gata».

Med arbeiderbevegelsens politiske dominans i etterkrigsårene ble det flere organiserte fritidsaktiviteter, deriblant foreninger, idrettslag og skolekorps, som alle skulle bidra til trivsel og tilhørighet. Mo Arbeideridrettslag ble stiftet i 1935, men skiftet i 1946 navn til Stålkameratene – et navn som skulle gi assosiasjoner til industrien og til kameratene «på golvet» (Slottemo 2007). Mo skolekorps ble etablert i 1946, og andre skoler fulgte raskt etter. På siden deles fotografier av skolekorpsene (Mo, Selfors, Ågå og Hauknes, Gruben, Båsmoen og Yttern) som taktfast marsjerte langs grusveiene «mellom blokkhusene» med et karrig vårlandskap som kulisse. Fotografiene vitner om en by i infrastrukturell utvikling med et stedvis provisorisk veinett, men maner også fram «glemte» minner om stivfrosne fingertupper over jamrende trompeter på en 17. mai «med kuling i kastene».

Innleggene gir små glimt av oppveksten på 1960-tallet da de første tv-sendingene kom til Rana. Signalene var svake, og det var periodevis snø på skjermen, men «hos de bedrestilte», som gjerne hadde en Tandberg i Siam-teak, var «stua full av folk, naboer og venner som satt og så på prøvebildet». Gjennom tv-ruta rullet verdensproblemene inn i stuene med *Åpen post*, og ungene ble ropt inn til *Falkeklubben* med 'Barnas dagsrevy' av Rolf Riktor og Gunnar Grimstad mens de ventet på *Skipper'n* og *Lassie*. Falmede fotografier vekker til live minner om butikker og bygninger som i dag er borte for alltid, deriblant tyskerbrakkka, Leningrad, med Iskremfabrikk i kjelleren, «hvor de solgte grønn brus og en uforglemmelig rundpinne med vaniljesmak til 25 øre».

Stor stas i stua – det er jo liv i den boksen! Foto: Johannes Born

«Korr tøfft»

Med mange unger ble det store ungdomskull inn mot 1970-tallet. Gerhardsen-perioden var over, og statsminister Per Borten rystet hele Norge i 1969 med å stille opp til avisintervju i underbuksa. Husmødrene gikk i 1968 til protestaksjon mot rødrøyken som steg opp fra pipene etter beslutning om temperaturøkningen i smelteverket. «Ja, selv sjura på Mo var rød.» Beatles og Dylan herjet på VG-listene, og superband som Led Zeppelin og Rolling Stones introduserte gitarer med vreng, improviserte soloer og psykedeliske klanger. «Piggtrådband» var «in» – også blant kørva fra Mo med langt hår og sleng. Lydkassetene var oppfunnet og ga uante muligheter til forevigelse av egne rockelåter – også på Mo, hvor det ble etablert mange band. I strømmen av innlegg deles sanseintrykk og sinnsstemninger fra konserter med lokale band som Taboo, The Strangers, Kaviar, Sapp, Coldfingers og Ramp. En forteller at det var knivskarp konkurranse om tilskuere til festene på ungdomsklubbene i bydelene, «så [da] haika vi rundt fra den eine tel den andre plassen».

Andre steder var det 18-årsgrense og krav om legitimasjon i døra. En

informant forteller at kommunen etter krigen overtok tyskernes festlokale, Soldatenheim, og omgjorde det til Sentrum, hvor det var en hyppig besøkt kino, konserter og revy. Lørdag formiddag var det te-dans på hotellet med spiseplikt og omreisende danseband med slagermusikk og swing. Andre husker mye sang og musikk i hverdagen. Befolkningen var bredt sammensatt av innflyttere fra fjern og nær. Noen hadde musikktradisjoner med seg fra bygdene de kom fra, andre husker at musikk og dans var en naturlig del av tilstelninger som ble arrangert på Folkets hus, på utescenen ved Kongsstøtta, i

Men vi venter på at Isfabrikken åpner. Foto: Klara Arntsen

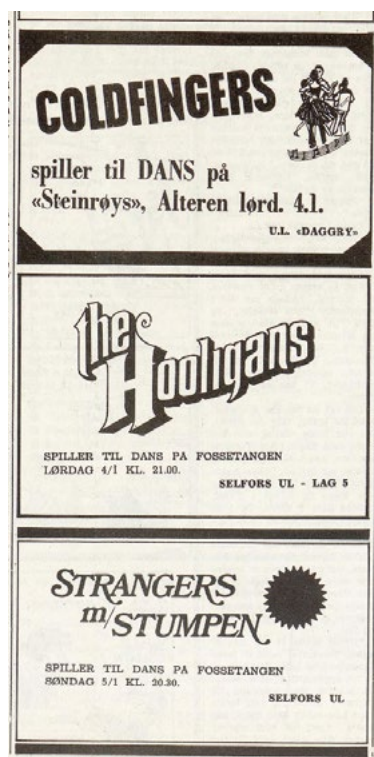
ungdomsklubber eller på kaféer og kroer i nærområdene. En forteller at «ja, det er umulig å finne et [familie-]bilde uten instrument på».

Fritid

Med det organiserte lønnsarbeidet ble det også lønnet ferie. Arbeidet foran smelteovnene var støyete og skittent, og de sammenhengende nattskiftene var slitsomme. Boligene for alminnelige arbeidere var av dårlig kvalitet, selv om innlagt vann og strøm var luksus for bygdefolket, som var vant til utedo og parafinlamper. I blokkleilighetene var det trangt, lytt og trekkfullt, og det utviklet seg spenninger mellom folk med forskjellig geografisk opphav og tilhørighet. Arbeiderfellesskapet skapte samhold og mange flyktige bekjentskap, men begrenset tilgang på privatliv bidro til frustrasjon, rekreasjonsfyll og familiespetakkel. Ektepar

holdt sammen, for skilsmisse var en skam. I helgene byttet familiene ut sine trangbodde leiligheter med egne eller ferielagets hytter. I siste del av 1940-tallet ble det bygget nesten overalt i byen, både spredt og samlet kvartalsvis. En forteller at det var rimelige materialer å få tak i, og at etterlatte hauger av kassebord fra frakten av Jernverkets maskindeler var til fri avbenyttelse. Fram fra hukommelsen kommer minner om «overnattingssturer til Langbakktjønna med hustelt, luftmadrass og sovepose» og «fisketurer til Holmtjønna». Om vinteren lokket Kjørrenet, hvor det vanket diplom, «lange skiturer med familien via skihytta til Storsteinen og videre til Bjørnhaugen» og påsketurer til Raudvatnet¹⁰ på 1950-tallet med «treski, reservedekk og påskekoffert på taket på en Studebaker Champion».

Utover 1960-tallet ble Mo-fjellheisen et utgangspunkt for fritidsaktiviteter. Fjellheisen var et kommunalt tiltak for å få arbeiderne til å slå rot og trives i

Utsnitt fra Rana Blad
4. januar 1969 (side 8)

¹⁰ [https://no.wikipedia.org/wiki/raudvatnet_\(rana\)](https://no.wikipedia.org/wiki/raudvatnet_(rana))

fellesskapet med andre verksarbeiderfamilier. Heisen var i drift mellom 1964 og 1984 og blir beskrevet som «overmåtelig populær», også for unger som – ofte i mangel av penger til returbillett– «kjørte ned den bratte løypa under heisen på røde miniski». I kommentarfeltet deles minner om turer innover fjellet både sommer og vinter «med reiseradio og buljong på termosen» og søndagsturer til «kafeen på toppen for å kjøpe vaffer og cola – og spille på jukeboksen.» Fotografier kaller også fram den skrekkblandede fryden av å «sveve over tretoppene i de knøttsmå vognene» som man bokstavelig talt «krøp inn og ut av».

Mofjellheisen i et luftig svev. Foto: Johannes Born

Alle til fjells. Trengsel foran inngangen til Mofjellheisen, 1960-tallet. Foto: Lars Midtstraum.

Den årlige Polarsirkelfestivalen «sitter sterkt i minnet hos de fleste som opplevde den trivelige tida». Festivalen ble etablert av Arbeiderpartiet for å skape trivsel og PR rundt Mo. Den ble arrangert mellom 1960–1968 og besto av tivoli, opptredener og prisutdelinger, deriblant kåring av en polarsirkelprinsesse. Fotografier av smellvakre prinsesser på podium foran en festkledd forsamling vitner om at festivalen var en kollektiv begivenhet som samlet befolkningen på tvers av sosiale skillelinjer. Bilder fra festivalen får mange *likes* og blir ledsaget av vittige kommentarer om prinsesser i «miniskjørt, høysåta og nylonstrømpa», men maner også fram følelser og fysiske fornemmelser av en «trivelig stemning» og «det gode været» som Mo alltid var velsignet med når festivalen gikk av stabelen.

Det gamle og det nye Mo

Det deles mange postkort av byen fra ulike tidsperioder. Panoramabildene viser hvordan spredte gårdsklynger og skogsområder gradvis har blitt innlemmet i byområdet og bidratt til en romlig utvidelse av byens grenser. Utvidelsen skyldes ikke bare kommunal ekspropriering av landområder til industri- eller byggetomter, men også nye reguleringsplaner og utbygging av transport- og kommunikasjonssystemet. Ivrige peker ut blokken de vokste

opp i, eller gjenkjenner lekeplasser, butikklokaler eller gater fra barndommen. Spredte glimt fra lek og fritidsaktiviteter gjennom de tre tiårene tyder på at den romlige utvidelsen av byen bidro til å øke befolkningens muligheter for livsutfoldelse, men også at friluftsområdene gradvis ble flyttet lenger ut – og krevde transport. I kombinasjon med eldre fotografier stimulerer postkortene også til refleksjoner om den fysiske utformingen av byen før og etter etableringen av jernverket.

Mo i Rana, 1910. Foto: Mittet & co. AS

Sentrumsområdet var i 1946 dominert av lav trehusbebyggelse av varierende alder. Da jernbanen kom til Mo under den tyske okkupasjonen, bidro togskiner til at bykjernen ble delt i to. Byplanen etter 1946 var å flytte sentrumsområdet til den andre siden av jernbanen og etablere en ny bykjerne med sentrumsfunksjoner. I den prosessen ble Moholmen, som på det tidspunktet hadde forfalt og av mine informanter blir beskrevet som «slum», isolert fra sentrumsutviklingen. Realiseringen av byplanen bidro til at Mo i Rana arkitektonisk endret utseende og fikk en estetisk utforming preget av

funksjonalismen (Slottemo 2007: 319).¹¹ Flere store aktører realiserte sine byggeplaner allerede på 1950-tallet og bidro til en «konsentrasjon av ruvende bygninger» i det nye sentrumsområdet sørøst fra den gamle bykjernen (ibid., s. 318) Etableringen av en ny bykjerne forutsatte sanering av eldre trebebyggelse, noe som ble begrunnet med at det var til «byens egen fordel» (ibid.: 319). Bildene av eldre hus fra «det gamle Mo» vekket nostalgi, men utløser også sinne over at eldre bygninger, som det knyttes sterke minner til, er blitt fortrent av funksjonalistiske servicebygg (skoler, administrasjonsbygg, forretninger), at «romslige tomter har blitt erstattet av leiligheter», og at det «fargerike er blitt erstattet av fæl arkitektur». Lakonisk blir det kommentert at «sammen med Moholmen, Mo kirke (fra 1724) og Mo prestegård er Meyergården det eneste som er igjen av bebyggelsen fra det gamle Mo i Rana».

Mo i Rana sentrum, ca. 1953. Viser Meieriet og fiskebutikken til Magda Hangås og Ole Hansen. Foto: Mittet & Co AS.

¹¹ Slottemo (2007, s. 318) viser til at kun 1 av tettstedets 339 bygninger var på 3 etasjer, hvorav 23 var fra før århundreskiftet og 99 ble reist mellom 1900 og 1919. Mange andre bygninger ble reist i perioden 1927–1939, trolig i forbindelse med jernbaneanleggene på slutten av perioden.

Stimulert av bildeklipp deles sanseinntrykk fra gater, bygninger og butikker som i dag er sanert eller opphørt, som «urmaker Monsen», «gullsmed Johnsen», «kolonial Grotnes» og «fiskehandler Hangås». Fram fra erindringen dukker det opp «bilder» fra hukommelsen av «kåtelattan med chips» fra nedlagte Helmax gatekjøkken eller «svampen med såpe inni» fra BP-stasjonen. Fotografier av magiske gjenstander som «kroneautomaten på Umbukta kafe» og «jukeboksen på Polarkroa» maner i sporadiske glimt fram minner om «trengselen i køen», «røyklukta i lokalet» og «melodiene til Elvis og Cliff».

Meyer vs. «koperativen»

I den aktuelle tidsperioden har en sosialdemokratisk orden blitt etablert, og arbeiderbevegelsen har bygget opp egne samfunnsinstitusjoner, delvis som supplement og delvis som korrektiv til den etablerte samfunnsordenen, slik Slottemo (2007) beskriver det. Blant disse var samvirkelagene. Et fotografi fra 1960-tallet av den juledekorerte gaten mellom Samvirkelaget og Meyergården

Samvirkelaget Mo i Rana. Foto: ukjent

lokker fram følelser av «trivsel» og en spesiell «atmosfære i byen», men fotografiet forteller også noe om spenningene mellom to samfunnsordener etter 1946.

Handelsfamilien Meyer har siden 1800-tallet hatt stor betydning for utviklingen av Mo i Rana, og Meyergården blir fortsatt omtalt som «byens storstue». Det førindustrielle Mo-samfunnet på 1800-tallet var, ifølge Slottemo (2007), et todelt samfunn hovedsakelig bestående av eiendomsløse husmenn og leilendinger og et fåtall handelsfolk og embetsmenn. Handelsvirksomheten som la grunnlaget for Meyers mektige posisjon (og storslåtte livsstil), omfattet alt fra bakeri, slakteri og båtbyggeri til jernvarer, konfeksjon og smie. I tillegg drev familien dampskipsekspedisjon og gjestgiveri – senere hotell. Fotografiet av Samvirkelagets varehus gir et innblikk i hvordan den industrialiserte sosialismen som Arbeiderpartiet var uttrykk for, ble en sentral drivkraft i moderniseringen av Mo i Rana, blant annet gjennom etableringen av en bykjerne med sentrumsfunksjoner. Jeg har tidligere nevnt at L.A. Meyer i 1954 flyttet sin handelsvirksomhet fra Moholmen og åpnet et toppmoderne varehus i det nye sentrumsområdet. I 1958 åpnet Samvirkelaget et tilsvarende varehus i det nye sentrumsområdet som utfordret Meyers mektige posisjon og de sosiale skillelinjene i Mo-samfunnet. Et sanseintrykk som har etterlatt seg et varig spor i mange medlemmers hukommelse, er synet av det elektriske toget som i adventstiden sirkulerte i Meyers opplyste butikkvinduer, og av julenissen som sto oppstilt i Samvirkelagets glassfront. Minnene forteller også noe om spenningen mellom de to samfunnsordenene som manifesterte seg etter at Samvirkelaget utfordret Meyer-familiens handelsmonopol. En av mine informanter husker at det var et imponerende vareutvalg hos begge, men at varene hos Meyer var dyrere og ble sett på som «finere» enn hos «koperativen».

Småbyens flanører

Innleggene på Facebook gir oss sporadiske glimt av det levde livet i perioden Mo i Rana gikk fra å være et lokalsamfunn med en liten bykjerne til en industrikommune med et konsentrert bysentrum og en økende tettbebyggelse. De strukturelle og kulturelle effektene av industrireisningen har stått sentralt i forskningen på Mo-samfunnet, hvor også Arbeiderpartiets sentrale rolle i tilretteleggingen for et velferdssamfunn har blitt behandlet. Jeg har tidligere antydnet at historiske utviklingstrekk som industrialisering og urbanisering lå

til grunn for 1800-tallets makrososiologiske analyser av det moderne samfunnet, og at storbyen ble et uttrykk for mikrovirkningene av industrialiseringen i form av kjedsomhet, varekonsum og fremmedgjøring. I Simmels studier av storbyen ligger det en tvetydighet som etter mitt skjønn kan gjenfinnes i senere studier av urbanisering hvor storbyen på den ene siden framstilles som en forutsetning for personlig frihet og livsutfoldelse – en *polis* – og på den andre siden som utgangspunkt for sosial oppløsning i form av en fremmedgjørende anonymitet – et *Babylon*. Mellom disse finner vi altså småbyen.

For Benjamin dannet en stadig intensivert teknologisk utvikling et bakteppe i analysene av det moderne samfunnets innvirkning på vår mimetiske evne. Jeg har antydnet at Benjamin betraktet reproduksjonsteknologiens inntreden som en trussel mot genuin erfaring fordi gjenstandene kommer nærmere, og at de kan masseproduseres. Filmmediets flimrende serie av enkeltbilder har sjokkvirkninger som sløver sansene og bidrar til auraforfall. Framstillingen Benjamin gir av teknikken bak hans egen samtids nye medier (film, foto), er ikke entydig negativ. Fotografiet har for Benjamin den egenskapen at det lar oss stoppe opp ved gjenstander og oppdage skjulte detaljer. Fototeknikken gjør oss også i stand til å isolere, analysere og dermed oppdage sider ved vårt hverdagslige liv, blant annet gester og kroppslige bevegelser, som tidligere bare fløt ubemerket forbi. Fotografiet kan framheve aspekter ved originalen som er utilgjengelige for det menneskelige øyet. Og bare tilgjengelig for en linse som kan stilles i en vilkårlig valgt vinkel, eller ved hjelp av bestemte metoder som forstørrelse eller eksponeringstid som rett og slett unndrar seg den naturlige optikken (Benjamin 1936/2014: 255).

For Benjamin har (stum)filmen kort sagt gjort det mulig å oppdage hvordan det moderne industrisamfunnets fragmentering avtegrer seg på kroppen og helt inn i hverdagslivet og det vanemessige i vår adferd (Andersen, 2017). Konkret viser han til hvordan Charlie Chaplins rykkevise ganglag og mekaniske gester reflekterer samtidens eksistensvilkår. Filmene mimer så å si erfaringen av det moderne samfunnets fragmentering, slik at vi – som betraktere – blir bevisst på samfunnets fremmedgjørende virkninger på oss selv. For Benjamin skyldes filmenes popularitet først og fremst at publikum kjenner seg igjen i dem. Spørsmålet er om moderne formidlingsteknologier, herunder sosiale medier, kan gi vår mimetiske evne en ny skolering.

Om å lese byen som «tekst»

Framveksten av digitale produksjonsteknikker og formidlingsteknologier har utvilsomt forsterket endringene som Benjamin tidlig identifiserte. Sosiale medier har utfordret skillelinjene som har gitt kunsten en egen eksistensberettigelse (f.eks. original vs. kopi), men sosiale medier har også muliggjort nye estetiske praksiser, noe Eliassen (2022) kaller «hverdagslivets estetikk». På den aktuelle Facebook-siden deles minner fra hverdagen gjennom tre tiår. I strømmen av «bildeklipp» og beretninger flettes minner fra skolehverdagen og fritiden sammen med filosofiske betraktninger om oppvekstens samlingssteder, bygninger og gjenstander. Langt på vei har Facebook-siden gitt medlemmene en mulighet – i rollen som flanører – til å dvele ved gjenstander som i dag er forsvunnet eller i ferd med å forsvinne, og å oppdage detaljer som tidligere var skjult i det hverdagslige og vante. Av kommentarene å dømme stimulerer innleggene forestillingsevnen hos medlemmene, men bidrar også til å utløse ufrivillige minner hvor følelser, kroppslige fornemmelser og sanseintrykk fra gatene, butikkene eller gjenstandene kommer tilbake.

I likhet med Laila Stiens (1994) barndomsskildring fra egen oppvekst på Mo gir Facebook-siden et innblikk i erfaringer som innenfor barnets hverdagslige livsverden framsto som meningsfulle. Et sentralt poeng hos Benjamin er at slike hverdagserfaringer ikke kan reduseres til subjektive opplevelser eller vanemessige trivialiteter, men at de rommer noe helt vesentlig (Krogh 2017). Fordi hverdagserfaringer er knyttet til det kroppslige, har de etterlatt seg spor i minnet som ufrivillig – ofte i plutselige glimt – kan vekkes til live ved hjelp av lyd eller bilde. I motsetning til minner som dukker opp fra hukommelsen når vi prøver å huske dem, er slike ufrivillige minner «flashbacks» eller visuelle representasjoner – etterligninger – av tidligere erfaringer.¹² Slike «flashbacks» kan innfanges og erkjennes i det Benjamin beskriver som «tankebilder» (*Denkbilder*).¹³ For Benjamin avdekker tilstedeværelsen av slike «tankebilder» et betydningssjikt i vårt forhold til tingene som det moderne (vare-)samfunnet har fremmedgjort oss for, men som altså

12 Benjamin opererer riktignok ikke med et tydelig skille mellom frivillige og ufrivillige minner, et skille som særlig er kjent gjennom Marcel Prousts *På sporet av den tapte tid*, som Benjamin (1991) også drøfter. Istedenfor ufrivillige minner bruker Benjamin begrepet «Eingedenken» som gjerne blir oversatt til «ihukommelse». Ifølge Andersen (2017) kan den mimetiske evnen forstås som en form for erindring eller *ihukommelse*.

13 Tankebilder kan altså ikke reduseres til illusjoner eller illustrasjoner av erfaringer, men er derimot etterligninger av erfaringer. Disse beskrives som å befinne seg i grenselandet for det bevisste, og inspirasjonen fra Freud er noe spesielt Andersen (2014, s. 254) legger vekt på.

ikke er gått tapt (Andersen 2017: 83). Slik sett gir også sosiale medier vår mimetiske evne en ny skolering.

For Benjamin har slike tanke- og erindringsbilder også et forandringspotensial. Fordi hverdagserfaringer er historiske erfaringer – «tidskapsler» farget av bestemte vilkår – gjør de også fortiden synlig for oss.¹⁴ Ved å «tvinge» medlemmene inn i flanørens rolle blir den enkelte eksponert for ting som kan vekke en plutselig gjenkjennelse. Gjenkjennelser kan fastholdes i et tankebilde som kan åpne for en annen erkjennelse av fortiden enn den historiefortellinger eller vitenskapen har fastlagt. Det blir kort sagt mulig å «tyde» virkninger av industrialiseringen og urbaniseringen som er blitt oversett eller fortrent, nemlig virkningene på den enkeltes adferdsmønster og erfaringsmuligheter.¹⁵ Gjenkjennelsen kan med andre ord fortelle oss noe om de underliggende strukturene som organiserte hverdagslivet, og at det tilvante er en tilsløring som krever bearbeidelse, slik Krogh (2017) uttrykker det. Et nærliggende spørsmål er hvilken funksjon fotografier av historiske gjenstander har, for eksempel fotografiet av torgpaviljongen fra 1904 som kapittelet ble innledet med. Fotografier av eldre gjenstander har åpenbart en historisk verdi som dokumentasjon på Mo i Ranas fortid og kan tjene som vitnesbyrd over byens arkitektoniske forandringer. Men fotografier av slike historiske gjenstander har også en opplevelseskvalitet som Benjamin kaller «originalgjenstanders *aura*». Slike gjenstander illuderer, slik Johansen (2009: 208–209) beskriver det, en «oppheving av tid og historie» og gir oss «fortidens liv i nåtidens form». Den aura som omslutter torgpaviljongen, gir oss altså en fornemmelse av å komme i berøring med en tid som er gått tapt.

Mønsterbyen Mo i Rana

Torgpaviljongen på Moholmen fra 1904 var ikke inkludert i etterkrigstidens byplaner og ble etter hvert revet. Bakgrunnen var nye reguleringsplaner og infrastrukturelle endringer tilpasset Jernverkets behov. Jeg har nevnt hvordan

14 Viser til Krogh (2017). Benjamin opererer med det Krogh (s. 187), med henvisning til Benjamins (1929/2014) essay om surrealismen, beskriver som en «dialektisk optikk» hvor det antas at «vi både kan tale om en bestemt form for erfaring—hverdagens erfaring—og at vi kan erkjenne de historisk spesifikke vilkårene for en slik erfaring».

15 Kvande (1997, s. 153) er eksempelvis inne på hvorfor lek er noe nesten alle utelukkende assosierer med aktiviteter utendørs. «Mange skiftarbeidarar budde i blokk, der manglande isolasjon og leikande ungar gjorde det vanskeleg å kvila ut mellom skifta.»

etableringen av jernverket bidro til å raskt forvandle Mo i Rana fra et bygdesamfunn til en industriell småby. I motsetning til andre nordnorske småbyer som fikk et tungt preg av gjenreisningsarkitektur, var den industrialiserte småbyen Mo i Rana framskrittets flaggskip og skulle bygges etter moderne byplanprinsipper til å bli en klasseløs mikrometropol med en tydelig funksjonsdeling. Facebooks «billedsamling» indikerer at estetiske hensyn, gatebildets dynamikk eller befolkningens førlighet var underordnet politiske krav om nytte og funksjonalitet. På Facebook inviteres medlemmene til å slentre gjennom byen, stoppe opp og dvele ved minner fra en turbulent tidsperiode. I delte minner blir den enkelte oppmerksom på hus, gateløp eller gjenstander som i dag er forsvunnet, men også bevisst om sitt nære forhold til tingene i følelser og sanselige opplevelser som glimtvis vender tilbake. Gjenkjennelsen av steder eller tapte gjenstander aktiverer minnet, men «tankebildene» kan også bidra til en bevissthet om at bygninger eller gjenstander av betydning for den enkeltes sosiale tilhørighet har blitt redusert til «ting» løsrevet fra sin sammenheng, og som dermed har latt seg sanere eller fortrenge til fordel for industriens behov. Å flanere gjør det mulig å «tyde» skjulte eller oversette sider ved industrialiseringen som medlemmene tidligere ikke har hatt tilgang til fordi det var del av det vante hverdagslivet. I minner om bygninger, landskapet og materielle gjenstander er det også mulig å finne spor fra sedimenterte lag av ulike byplanleggeres ideer om utformingen av Mo i Rana til en moderne småby.

Etterkrigstidens byplaner (etter akse- og rutenettprinsippet) ble utarbeidet av arkitekt Preben Krag og tok utgangspunkt i Sverre Pedersens reguleringsplaner fra 1923 om å etablere et nytt sentrum og å adskille industriområder og boligområder (Rustad 2009). Den internasjonalt orienterte Sverre Pedersen var inspirert av Ebenezer Howards planleggingsprinsipper for de engelske hagebyene, med veier lagt etter terrenget, et lite bysenter, åpne plasser og parkanlegg mellom boligområdene, hovedsakelig bestående av bygninger med tre etasjer og villaer (Thomassen 1996; Akkerman 2020). Hagebyen skulle være en slags syntese mellom storbyens og landsbygdas egenskaper, og planene representerte en form for «urban rasjonalisme» forankret i nyklassiske prinsipper om symmetri, harmoni og balanse (King 2013; Akkerman 2020). Av estetiske hensyn ble sentrumsaksen lagt fra jernbanestasjonen og ut mot et planlagt parkanlegg i et skogsterreng på heia. Hovedgaten med moderne forretninger skulle gå fra jernbanestasjonen og ut mot kirken.

Under andre verdenskrig kom jernbanen til Mo, og i 1946 vedtok Stortinget å legge Jernverket i Sverre Pedersens planlagte bypark. Befolkningsveksten utløste et prekært behov for boliger, og Preben Krag fikk oppdraget med å legge til rette for at Mo skulle bli en moderne industriby. Jernverket var på det tidspunktet i gang med oppføring av boliger for sine arbeidere og funksjonærer, mens Rana kommune holdt fast i visjonen om å etablere en «mønsterby», som Thomassen (1996) hevder var vagt formulert ut fra Pedersens hagebyprinsipper. I tråd med Pedersens planer la også Krag opp til villabebyggelse. Likviditetsproblemer i kommunen og manglende statlig involvering i byplanarbeidet førte kommunen inn i et tettere samarbeid med jernverket, noe som la bestemte føringer på det videre arbeidet. Jernverkets planer om «Stjerneblokkene» på Langmoheia, beskrives av Thomassen (1996) som en utløsende faktor for kommunens beslutning om å la Pedersens «klasseløse villa-utopi» vike for høyhus og tettere befolkningskonsentrasjon. Jernverkets klassedelte boligbygging skulle etter hvert få sosiale konsekvenser (Linne Eriksen 1970).

I 1948 fikk Preben Krag på oppfordring fra jernverksledelsen oppdraget med å utvikle en revidert byplan. Sverre Pedersens ideer om en balanse mellom villabebyggelse plassert i landskapet og en sentrumsbebyggelse med rektangulære kvartal og akser skulle videreføres, men nå med en vesentlig endring om å funksjonelt dele byen i soner. Planen var å etablere to senterområder, hvor det eksisterende senteret skulle suppleres med en «soveby» på Selfors. Sentrumsaksen fra fjorden skulle ikke lenger gå fra jernbanestasjonen og i retning kirken, men mot det planlagte flerfunksjonelle rådhusanlegget (Rustad 2009; Thomassen 1996).

Sosialdemokratisk mikropolis

Planleggingen av rådhuset var allerede i gang på 1950-tallet, og det ble avholdt en storstilt arkitektkonkurranse. Konkurransprogrammet ga en introduksjon til Mo, skisserte den forventende befolkningsveksten og forklarte tomtas plassering i landskapet. Mo i Ranas fortid ble forbigått i taushet. Tomtas plassering i forhold til omkringliggende bygninger ble heller ikke tillagt vekt. Det var kun bygninger av infrastrukturell betydning for rådhuset (rutebilstasjon, jernbanestasjon, post- og telegraf) som det skulle tas hensyn til, ikke bygninger fra «gamle Mo» som, ifølge Rustad (2009), var av stor betydning for byens

identitet, deriblant losjebygningen og Meyergården hotell og restaurant og andre «private» organisasjoners byggverk.

Mens Sverre Pedersens «hagebyplaner» var forankret i Ebenezer Howards sosiale visjoner om oppheving av klasseskiller og allmenn bedring av hygieniske forhold (Thomassen 1996), var den nye visjonen å skape en sosialdemokratisk mikropolis – altså en urban møteplass og positive opplevelser. Målet var å gjøre Mo i Rana til en by hvor idealer om fellesskap på tvers av klasseskiller og en byvekst basert på moderne planleggingstanker med funksjonsdeling, lys og luft skulle settes ut i praksis. Konkret skulle rådhuset ha en «funksjonskompleksitet som [...] favnet det brede lag av befolkningen» (Haugdal 2007: 68) ved å romme kulturelle institusjoner som samfunnshus (med teaterfunksjoner), kino og bibliotek. Bygget, som dannet et helt kvartal og en rådhusplass, skulle i sin monumentalitet gi byen

Rådhuset i Mo i Rana, 1970-tallet. Foto: Nasjonalbiblioteket.

«et hjerte» etter modell av gamle byers offentlige møteplasser (ibid.: 70).¹⁶ Forholdet til eksisterende og omkringliggende bygninger ble helt utelatt. Endringen av sentrumsaksen medførte et nytt blikkfang mot det multifunksjonelle rådhuset og signaliserte, slik Rustad (2009: 125) uttrykker det, «monumentalitet og et slags hierarki der fellesskap i form av den offentlige rådhusplassen, symbolet på et demokratisk styresett og maktforhold, var det som ble satt høyest».

Avslutning

I Benjamins tolkningsunivers er flanøren en tegntyder, en som «leser byen som tekst» (Reinton 2017; Weber 2008). Benjamins refleksjoner om flanøren inngår i et større filosofisk prosjekt om å etablere en ny teori om erfaring som henter næring fra hans skrifter om storbyer og den urbane erfaringen. Disse innledes med barndomserindringer fra oppveksten i Berlin og ender i *Passasjeverket* om Paris (Caygill 1998). *Enveiskjørt gate* er slik sett et eksempel på hvordan sanselige erfaringer av gjenstander danner spor i hukommelsen som glimtvis kan dukke opp i minnet og erkjennes gjennom tankebilder. I minner som vekkes til live, blir det altså mulig å komme til en annen erkjennelse av byen enn den «tingliggjorte» som ofte ligger til grunn for byplaner, en erkjennelse hvor hovedpremisset er at det urbane rommet er noe som dynamisk og kontinuerlig skapes (Akkerman 2019).

Framveksten av sosiale medier har skapt muligheter for nye estetiske praksiser. Mimresider på sosiale medier har gitt småbyens befolkning – i rollen som flanører – en mulighet til å gjenerobre tapte erfaringer fra fortiden gjennom å dvele ved materielle gjenstander eller hendelser i fotografier og beretninger. Minnene som manes fram fra hukommelsen, danner en samling av tanke- og erindringsbilder som kan utfordre det etablerte eller offisielle bildet av Mo i Ranas industrihistorie. Beretninger om byen som finnes nedfelt i forskning og historiebøker, bygger gjerne på rekonstruksjoner av minner nedfelt i hukommelsen. Til forskjell fra det frivillige minnet er følelser og kroppslige fornemmelser involvert i det ufrivillige minnet. Minnene oppstår

¹⁶ I sin avhandling om fire monumentalbygg fra Nord-Norge drøfter Haugdal (2007) rådhuset i Mo som en iverksettelse av et moderne monumentalitetskonsept ut fra tre forhold: bygningens rolle som fysisk og institusjonelt sentrum i byen, herunder forsøket på å danne en plass og et offentlig rom for fellesskapet, dernest det sterke sanse- og erfaringsforholdet mellom bygning og brukere og også bygningens evne til representasjon av fellesskapet og tiden.

gjennom sansene, men vår forestillingsevne spiller med i frambringelsen av minnebilder. Den avgjørende forskjellen ved bilder som dukker opp gjennom det ufrivillige minnet, er, som Benjamin hevder, at disse har aura. «Å erfare et fenomens aura betyr å forlene det med evnen til å se tilbake» (Benjamin 1991: 326–327).

Jeg har vært inne på at *Enveiskjørt gate* kan tolkes på flere måter. Teksten er arrangert som en vandring nedover en bygate med undertitler som leder oss rundt blant byens typiske «tegn». Den nærmest filmatiske sammenblandingen av «klipp» fra hverdagen kan som antydnet betraktes som noe *mer* enn opp-tegninger av hverdagserfaringer. I tråd med surrealismens politiske intensjoner for kunsten kan sammenblandingen av klipp – montasjen – betraktes som et forsøk på å «la de skjulte kreftene og strukturene som organiserer hverdagen, men som til vanlig tilsløres av vanen, tre fram som synlig og lesbare» (Krogh 2007: 205).¹⁷ I synliggjøringen av slike hverdagslige erfaringer ligger det altså en mulighet til å aktualisere det potensial som ligger i slike erfaringer – i form av praktisk handling. I 2004 tok Rana kommune i samarbeid med frivillige initiativ til å bygge opp en kopi av den gamle torgpaviljongen fra 1904 etter gamle fotografier fra museet. Foranledningen var statlige overføringer til oppussing av Ranas tusenårssted Moholmen.

¹⁷ *Enveiskjørt gate* har eksempelvis blitt lest som en marxistisk kritikk av kapitalismens sosiale betingelser, som illustrerer hvordan sosiale relasjoner er blitt redusert til relasjoner mellom ting (Krogh 2007).

Referanser

- Akkerman, A. (2019). *Philosophical Urbanism: Lineages in Mind-Environmental Patterns*. Springer International Publishing AG. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-29085-6>
- Andersen, D.T. (2017). Erfaring og mimesis. Et redningsmotiv i Walter Benjamins filosofi. *Agora*, 35(2–3), 64–90. <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2017-02-03-04>
- Andersen, D.T. (2014). Ihukommelsens øyeblikk. Bildenes plass i Benjamins erfaringsfilosofi. *Agora*, 32(1–2), 252–268. <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2014-01-02-17>
- Bale, K. (1998). Allegoriens tveetydighet. En konfrontasjon mellom Benjamin og Baudelaire. *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, 1(2).
- Benjamin, W. (1929/2014). Flanørens gjenkomst. Om Franz Hassels Spazieren in Berlin. I Linneberg, A. og J. Sund (red.), *Walter Benjamin. Skrifter i utvalg. Bind 1*. Bokklubbens kulturbibliotek. Vidarforlaget. ISBN: 9788252583984
- Benjamin, W. (1929/2014). Surrealismen I Linneberg, A. og J. Sund (red.), *Walter Benjamin. Skrifter i utvalg. Bind 1*. Bokklubbens kulturbibliotek. Vidarforlaget. ISBN: 9788252583984
- Benjamin, W. (1933/1986). On the Mimetic Faculty. I Demetz, P. (red.), *Walter Benjamin. Reflections: Essays, Aphorisms, Autobiographical writings*, 333–336. New York: Schocken Books
- Benjamin, W. (1936/2014). Kunsten i reproduksjonsalderen. I Linneberg, A. og J. Sund (red.), *Walter Benjamin. Skrifter i utvalg. Bind 1*. Bokklubbens kulturbibliotek. Vidarforlaget. ISBN: 9788252583984
- Benjamin, W. (1936/2014). Fortelleren – betraktninger over Nikolaj Leskovs verk. I Linneberg, A. og J. Sund (red.), *Walter Benjamin. Skrifter i utvalg. Bind 1*. Bokklubbens kulturbibliotek. Vidarforlaget. ISBN: 9788252583984
- Benjamin, W. (1950/2000). *Enveiskjørt gate*. Oslo: Aschehoug & Co.
- Benjamin, W. (1991). Om noen motiver hos Baudelaire. I Kittang, A., A. Linneberg, A. Melberg og H.S. Hanssen, *Moderne litteraturteori*. Universitetsforlaget. 1. utg.
- Berg, P.O. (1965). Ringvirkninger av ny storindustri. Utviklingen i næringsliv og bosetting i Årdal og Mo i Rana med omliggende distrikter etter 1946. *Distriktenes utbyggingsfond*, nr. 1.
- Bergdoll, B. (2000). *European Architecture 1750–1989*. Oxford University Press.
- Bjørnhaug, I.K. (2005). *Vi laga stålet: Jernverksklubben i Mo i Rana 50 år*.
- Buvik, P. (1996). *Poesiens skandale*. Pax Forlag. ISBN: 8253018061
- Børresen, A.K. (1995). Drømmer av stål. A/S Norsk Jernverk fra 1940-årene til 1970-årene. *Skriftserie fra historisk institutt*, nr. 10. Historisk institutt, Universitetet i Trondheim.
- Caygill, H. (2020). *Walter Benjamin: The Color of Experience*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003070849>. Taylor and Francis Group.

- Daling, U.K. (1995). Ei søge om eit statsforetak: Norsk koksverk A/S 1960. Universitetet i Trondheim, Historisk institutt, nr. 12, 263 s. *Rapport Mo i Rana-prosjektet, nr. 10: Drøm, stål og virkelighet*. Mo i Rana, 1946–1990.
- Durkheim, E. (1893/2013). *The Division of Labor in Society*. Digireads.Com: Annotated edition.
- Ellefsen, K.O. (2013). 'Rett til byen' – et essay om norsk nyliberal planleggingspraksis. *Plan, Tidsskrift for samfunnsplanlegging, regional- og byutvikling*, 4(5), 16–23. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2013-04-05-04>
- Featherstone, M. (1998). The Flâneur, the City and Virtual Public Life. *Urban Studies*, 35(5), 909–925. <https://doi.org/10.1080/0042098984619>
- Foster, H., R. Krauss, Y.A. Bois, B.H.D. Buchloh og D. Joselit (2016). *Art Since 1900. Modernism, Antimodernism, Postmodernism*. Thames & Hudson Ltd.
- Grotnes, O. (1975). *Det Gamle Rana*. Rana Museum- og Historikerlag. Orkanger: Runa Forlag.
- Gøthe, O.C. (1994). *Norsk Jernverk 1946–1988: Fra tro til fall*. Schibsted.
- Haugdal, E.K. (2007). *Ny monumentalitet. Fire bygg i Nord-Norge og teorier om monumentalitet mellom 1960 og 2000*. Doktoravhandling. Institutt for kultur og litteratur, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Jacobsen, T. (1988). *Smeltedigelen. Den dramatiske historien om jernverksbyen Mo i Rana*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Jensen, R.H. (2013). Planleggerprofesjonens utvikling gjennom de siste hundre år. *Plan*, 45(4–5), 6–15. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2013-04-05-03>
- Johansen, A. (2009). Fotografiet og den tapte tid. *Norsk Medietidsskrift*, 16(3), 204–228 <https://doi.org/10.18261/ISSN0805-9535-2009-03-02>
- Karp, D., Stone, G., Yoels, W., Stone, G. P., Yoels, W. C., & Dempsey, N. P. (2015). *Being Urban: A Sociology of City Life* (Third edition.). ABC-CLIO. <https://doi.org/10.5040/9798400617461>
- King, K. (2013). Jane Jacobs and 'The Need for Aged Buildings': Neighbourhood Historical Development Pace and Community Social Relations. *Urban Studies*, 50(12), 2407–2424. <https://doi.org/10.1177/0042098013477698>
- Kokkvoll, A. (1982). Hovedtrekk i arbeiderbevegelsens kulturstrev. *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 1.
- Krogh, M.L. (2017). Walter Benjamin og hverdagens bilder. *Agora*, 35(2-3), 186–206. <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2017-02-03-08>
- Kvande, L. (1995). Frå arbeidarvern til arbeidsmiljø. Utfordringer og tiltak ved A/S Norsk Jernverk 1955–1975. *Rapport nr. 6. Mo i Rana-prosjektet*. Arbeiderhistorie.
- Lin, J. og Mele, C. (red.) (2013). *The Urban Sociology Reader*. Taylor & Francis Group.
- Linné Eriksen, T. (1970). *Rapport fra Rana*. Gyldendal Norsk Forlag.
- MacPhee, G. (2002). *The Architecture of the Visible: Technology and Urban Visual Culture* (1. utg.). London: Bloomsbury Publishing.

- Maurseth, P. (2003). Introduksjon. I Maurseth, P., H.W. Andersen og A.K. Børresen (red.) (2003), *Jernverk og samfunnsendring: tretten bidrag til historien om jernverket og Mo i Rana. Skriftserien fra Institutt for historiske og klassiske fag, nr. 40*. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 71–77.
- Myrbakk, S.-A. (1996). *50 år med Mo og Omegn Boligbyggelag*. Mo og Omegn Boligbyggelag. Mo: Boligbyggelaget. ISBN: 8299407400
- Nisbet, R. (1966). *The Sociological Tradition*. Basic Books.
- Olstad, F. (2002). Einar Gerhardsen og tidens tale. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 19(3), 288–299. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2002-03-03>
- Perniola, M. (1977). L'aliénation artistique. *Inédit*, 10/18. Paris.
- Reinton, R. (2017). Å tenke dikterisk. Om lesning og skriving hos Walter Benjamin. *Agora*, 35(2–3), 35–63.
- Rustad, R. (2009). *Hva er tidsmessig arkitektur. En undersøkelse av arkitektenes diskursive rammer gjennom tre arkitektkonkurranser og tre tidssnitt*. Dr.-avhandling, Fakultet for arkitektur og billedkunst, NTNU.
- Slottemo, H.G. (2007). *Malm, makt og mennesker. Ranas historie 1890–2005*. Rana Historikerlag.
- Slottemo, H.G. (2009). Støv, skitt og sot – et arbeidshistorisk blikk på kjønn og kulturelle grenser. Del II. *Årbok for Helgeland*, 40. utg., 159–169. ISBN: 978-82-90148-02-2
- Stien, L. (1994). Mo i knean, Mo i sjela, Mo i Rana. I M.A. Hauan, *Nordnorsk kulturhistorie 2. Det mangfoldige folket*. Gyldendal Norsk Forlag, s. 162–169.
- Thomassen, Ø. (1996). Mo i Rana – forestillinger om mønsterbyen ca. 1900–1950. *Årbok for Rana*, 29(1996), 139–159
- Tjønndal, A. og Fylling, I. (2021). *Digitale forskningsmetoder*. Cappelen Damm Akademisk.
- Weber, S. og Benjamin, W. (2008). *Benjamin's Abilities*. Harvard University Press.
- Weigel, S. (1996). *Body-and Image-Space. Rereading Walter Benjamin*. London og New York: Routledge.
- Williams, R. (1973). *The Country and the City*. London: Chatto and Windus.
- Øyen, Ø. (1958). Jernverksbyen tar form. Et økologisk studium av Mo i Rana pr. 1950. *Mo-Stensil*, nr. 8. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.